

Ο Σαίξπηρ στον Εμφύλιο Πόλεμο

Του Κωστή Παπαϊωάννου

Υπάρχει η αίσθηση ότι στην συγκρουσιακή δεκαετία του '40 -- παρόλο που δεν χάθηκαν οι καλλιτέχνες, ούτε έπαψαν να μπαίνουν στο πεδίο της πολιτικής σύγκρουσης σαν καλλιτέχνες -- η τέχνη σαν πεδίο πολιτικοκοινωνικής σύγκρουσης, δεν είχε την σπουδαιότητα που είχαν άλλα πεδία, όπως αυτό της οικονομίας, της πολιτικής και (τελευταία) κυρίως της βίας. Πρόκειται για μια ψευδαίσθηση που είναι δύσκολο να διαλυθεί. Το βιβλίο της Τίνας Κροντήρη *Ο Σαίξπηρ σε Καιρό Πολέμου 1940-1950* (εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2007) ανοίγει έναν δρόμο προς την διάλυση αυτής της ψευδαίσθησης. Συμβάλει έτσι στην άρση αυτού του πολύ σοβαρού εμποδίου, για τον εκσυγχρονισμό της ιστορικής σκέψης. Πέρα από την ερευνητική κάλυψη ενός τομέα της ιστορίας της τέχνης, συμβάλει στην στροφή της γενικής ιστορικής σκέψης προς ένα σημαντικό πολιτιστικό τόπο, που είναι το θέατρο, προς έναν τόπο που δεν βέβαια άγνωστος αλλά σαν κοινωνικός τόπος ήταν, και είναι, παρεξηγημένος και υποτιμημένος. Και μάλιστα παρεξηγημένος και υποτιμημένος σε μια εποχή κατά την οποία, από την μια μεριά η ιστορική αφήγηση όλο και περισσότερο γίνεται σχεδόν φιλολογική, και από την άλλη ο πολιτισμός θεωρείται εύλογα, το σχεδόν μοναδικό πεδίο της κοινωνικής σύγκρουσης.

Ο κόσμος της μελέτης του Σαίξπηρ, παρακολουθώντας την απόδοση των έργων του, έχει τοποθετήσει τον μεγάλο ποιητή, σε μια ποικιλία περιοχών, εποχών και κοινωνικών καταστάσεων. Υπάρχει ο Άγγλος Σαίξπηρ αλλά και ο Διεθνικός, υπάρχει ο Τοπικός Σαίξπηρ αλλά και ο Οικουμενικός, υπάρχει ο Ελισαβετιανός Σαίξπηρ αλλά και ο Διαχρονικός. Η Τίνα Κροντήρη, με τον τίτλο που διάλεξε, τον τοποθετεί στη δεκαετία του μεγάλου πολέμου, στην καρδιά των μεγάλων ιστορικών γεγονότων. Στις σελίδες του βιβλίου της τον βλέπουμε να μοιράζεται στις δύο πλευρές του μετώπου των εμφυλίων συγκρούσεων, με άλλα λόγια να τοποθετείται στην ιστορική ψυχή της δεκαετίας. Το μέτωπο των συγκρούσεων,

όπως και το περιεχόμενό τους, ήταν ακαθόριστο. Η αριστοτεχνική ισορροπία όμως του ίδιου του Σαίξπηρικού έργου, ανάμεσα στην πιο δικαιολογημένη μορφή της συντήρησης και στην πιο αναγκαία μορφή της επανάστασης, καθιστά σαφές, μέσα από τις διαφορές στην σκηνική απόδοσή του, το πραγματικό διακύβευμα της σύγκρουσης και την ιστορική σημασία της. Η έρευνα και η μελέτη της Τίνας Κροντήρη, για την δεκαετία του '40, φωτίζοντας ουσιαστικά την έκφραση της κοινωνικής σύγκρουσης στο θέατρο, και μάλιστα στο κλασικό, εκείνης της εποχής συμβάλει στην προσπάθεια της σημερινής κοινωνίας να συνειδητοποιήσει την ιστορική βάση της εσωτερικής της σύγκρουσης.

Το βιβλίο ακολουθεί χρονικά την πορεία της ελληνικής κοινωνίας στην δεκαετία του '40. Το κάθε κεφάλαιο συνδέεται με ένα στάδιο αυτής της πορείας συνδέοντας άρρηκτα τις παραστάσεις που περιγράφει με τον στενό και τον ευρύτερο κοινωνικό του περίγυρο. Ο ελληνικός Σαίξπηρ βιώνει τις αντιθέσεις αλλά και την ενότητα της ελληνικής κοινωνίας και η ελληνική κοινωνία βιώνει τις αντιθέσεις και την ενότητά της μέσα από αυτόν. Στην περιγραφή των παραστάσεων, παρατηρούμε άλλοτε καθαρά και άλλοτε δυσδιάκριτα όλες τις διακυμάνσεις της δεκαετίας: τον ανήσυχο προπολεμικό εφησυχασμό, το σοκ της έναρξης του πολέμου, τα πλατιά χαμόγελα της πρώτης νίκης, τις μεταμφιέσεις υπό το καθεστώς της κατοχής και της λογοκρισίας, τις ελπίδες του πολέμου της αντίστασης, τις ταλαντεύσεις (υπό το βάρος των μεγάλων προσδοκιών) της απελευθέρωσης, την μάχη των δεκεμβριανών και την παραδοξότητα της Βάρκιζας, την τρομοκρατία και τον εμφύλιο, τις εξορίες και το Μακρονήσι. Και μετά την ήττα του 1949, για τον ελληνικό Σαίξπηρ, κλείνει ο κύκλος αυτής της παραγμένης αλλά και διφορούμενης δεκαετίας.

Αυτή όμως δεν είναι παρά η μονομερής ανάγνωση του υπογράφοντος. Η συγγραφέας, χωρίς να παραλείπει τον σχολιασμό των γεγονότων, παρουσιάζει και τις δύο πλευρές, όπως εκδηλώνονται μέσα από την συμμετοχή τους στο ανέβασμα των έργων, μέσα από τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες, μέσα από τις πολιτικές τους σκοπιμότητες. Μ' αυτό τον τρόπο, πίσω από την χρονική διάρθρωση του έργου, εμφανίζεται η διάρθρωση την οποία συγκροτεί η εσωτερική κοινωνική σύγκρουση, ανάμεσα στις δύο κοινωνικές αναγκαιότητες που είναι η συντήρηση και η ανανέωση. Βεβαίως αυτή η διάρθρωση δεν θα μπο-

ρούσε να είναι ευδιάκριτη σε ένα επιστημονικό σύγγραμμα γιατί δεν είναι ευδιάκριτη ούτε στην ίδια τη ζωή και μάλιστα σε μια τόσο ταραγμένη περίοδο. Αν η Τίνα Κροντήρη τετραγώνιζε τον κύκλο της κοινωνικής σύγκρουσης της δεκαετίας του '40, όπως κάνουν πολλοί, θα είχε γράψει ένα βιβλίο προπαγάνδας. Δεν παραλείπει όμως στην μέση ακριβώς του συγγράμματός της -- που τοποθετείται στο 1945, δηλαδή στην μέση της δεκαετίας αλλά και στο αποκορύφωμα της κοινωνικής σύγκρουσης -- να θέσει προς συζήτηση την «πραγμάτωση του ανανεωτικού οράματος στο θέατρο». Της ανανέωσης δηλαδή που, κατά την γνώμη του υπογράφοντος, θα αποτελούσε η κατανόηση και η απόδοση της πεμπτουσίας της τέχνης, όπως αυτή εκφράζεται μεγαλειωδώς στην εποικοδομητική αντιπαράθεση του συντηρητικού στον επαναστάτη Σαίξπηρ.

Η Κροντήρη φωτίζει την αντιπαράθεση, εν όψει αυτού του ανανεωτικού οράματος, σε όλες τις εκδηλώσεις της θεατρικής ζωής που περιγράφει. Την φωτίζει στις δραματολογικές επιλογές του (τότε βασιλικού) εθνικού θεάτρου καθώς και στις επιχειρησιακές πολιτικές του Ελευθέρου Θεάτρου. Αλλά την φωτίζει επίσης ερευνώντας το θέατρο της εξορίας και της Μακρονήσου και εδώ η προσφορά της είναι σημαντική. Είναι γνωστό ότι οι πλειοψηφία των ανθρώπων της τέχνης, εξαιτίας των συγκρούσεων βρέθηκε σε διάφορους τόπους εξορίας και στην Μακρόνησο. Δεν ξέρουμε όμως τί ακριβώς έκαναν αυτοί οι άνθρωποι, πέρα από τα βάσανα και την πολιτική σημασία που είχε η παρουσία τους εκεί. Στο έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου της, δίνει στοιχεία για το σαιξπηρικό θέατρο στην εξορία. «Ενώ το παραδοσιακά αποκαλούμενο ελεύθερο θέατρο απέφευγε να ασχοληθεί με τον Σαίξπηρ», μας λέει, ένα άλλο "ελεύθερο" θέατρο ανέβαζε Σαίξπηρ «σε ξεχασμένα ξερονήσια»! Μ' αυτά τα λόγια ανοίγει μια μεγάλη και απαραίτητη συζήτηση που αφορά την πιο άγνωστη ίσως -- παρότι πάντα μπροστά στα μάτια μας -- πλευρά του ελληνικού εμφυλίου πολέμου: την μάχη στο πεδίο της ιδεολογίας, του πνεύματος και της τέχνης. Πρόκειται για μια συζήτηση που αφορά τόσο την ιστορία της τέχνης όσο και την πολιτική ιστορία που έχουν φτωχύνει από τον αμοιβαίο αποκλεισμό και την απομόνωση των κλάδων που ασχολούνται μ' αυτές.

Στις 26 σελίδες του τελευταίου κεφαλαίου, η Κροντήρη αναφέρεται με εξαιρετική ευστοχία σε όλα τα ζητήματα που αφορούν στην πολιτική και καλλιτεχνική

σημασία των "ξερονησιών". Επισημαίνει την κοινότητα και τις διαφορές ανάμεσα στις άλλες εξορίες και στο Μακρόνησι. Αναφέρεται στην προσπάθεια να αντιστραφεί το δυσμενές, για την εξουσία, ιδεολογικό κλίμα που είχε δημιουργήσει η βαρβαρότητα των οργάνων της. Καταλήγει ότι το θέατρο στην εξορία ήταν ένας τρόπος «αμοιβαίου συμβιβασμού» αλλά ταυτόχρονα τρόπος «προστριβών και αντιθέσεων» των δύο αντιμαχόμενων πλευρών. Το βιβλίο προσφέρεται για την ανάγνωση που παρουσιάζεται εδώ, προσφέρεται όμως το ίδιο για την αντίθετη ανάγνωση. Συμβάλει επομένως στο άνοιγμα μιας ευρείας "εμφύλιας" συζήτησης, που είναι σήμερα απαραίτητη προκειμένου να εκφραστούν οι κοινωνικές αντιθέσεις στο λόγο για το θέατρο, για την τέχνη, για τον πολιτισμό, για την ιστορία, αντίθετα από τις μισόλογες αναλύσεις των "αυθεντιών", που δεν αφήνουν, για τις ίδιες κοινωνικές αντιθέσεις, άλλη διέξοδο από την βία. Με ύφος απλό αλλά καθόλου απλουστευτικό, χωρίς τις ρητορείες, τα ευφυολογήματα και την ακαδημαϊκή υπεροψία, που απαγορεύει την περαιτέρω σκέψη, μας ξεναγεί στις παραστάσεις του σαιξπηρικού έργου, σαν σε μια έκθεση καλλιτεχνημάτων, δείχνοντας πώς το θέατρο, αποτελώντας τόπο όπου εκφράζονται και λύνονται, σε επίπεδο λόγου, οι πιο σκληρές κοινωνικές αντιθέσεις, υπήρξε και συνεχίζει να είναι, όχι το κραυγαλέο και αιματηρό, αλλά το κρίσιμο και αποφασιστικό πεδίο διευθέτησης των κοινωνικών συγκρούσεων.